

27 Afstemming (5)

Lijken op - van ervaring naar afstemming

Harrie Regtering¹

16022023

Termen als ‘het uiterlijk van het innerlijk’, ‘innerlijk landschap’, ‘gevoelige zielen’, innerlijke drijfveer, zelfopvatting worden gebruikt voor de aangeklede kant van de psyche. Bij die termen zijn begrippen als mimesis en identiteit vaak in de buurt. Zowel de aangeklede kant van de psyche als mimesis is voor afstemming belangrijk. Als je op een boerderij opgroeit waar de Nederlandse vlag ondersteboven hangt en je ouders met de tractor naar Den Haag of naar de provincie gaan, trek je andere ‘kleren’ aan dan wanneer je opgroeit in het huis van een politica met een standpunt over het uitkopen van boeren. Die aankleding geeft een sociale identiteit die werkt zolang je je zelf thuis voelt in die omgeving. Je krijgt er taal- en gedragspatronen, ontwikkelmogelijkheden, met houdingen en overtuigingen. Tenzij je van milieu en identiteit wisselt. Dat kan nodig zijn omdat de taal- en gedragspatronen disfunctioneel worden of omdat je zelf een ander spel wilt spelen met andere rolmodellen. Het boerderijmeisje ziet dat de dochter van de politica in transitie is. Andere kleren draagt.

Alles is mogelijk, iedereen draagt alles in zich mee. Ook zo’n spreuk van mijn moeder. Waarschijnlijk uit Bohemen meegebracht naar Wenen. Ontfutseld aan de oude Dora. Gepikt uit het zakje van haar kookschort. Ingepakt voor haar eigen grote leven. Om zelf slim te lijken.

Zsuzsa Bánk, *Slapen doen we later* (2017; vertaling 2020, 33)

Hoe we aan die ‘kleren’ komen door wie we meer lijken op deze dan op gene is wel duidelijk. De vader zit met zijn zoontje op de tribune, hij draagt een T-shirt met Haaland erop, die die avond ook nog eens 5 keer scoort. Een paar deuren verder leest iemand een sterk voorbeeld van nadoen en overnemen (kader). Dat ‘alles in zich meedragen’ geeft de voorouders ook een stem en herinnert aan ‘het eerdere geheel voor ons’ van de ervaring. De Brabantse bard uit België zingt ‘Hier heur ik thuis’². Maar hoe benader je dat conceptueel? Die uitleg

geef ik aan de hand van een stuk van Benjamin Jörissen³. Al lezend heb ik er een fragment uit vertaald. Is dat in de tijd van vertaalprogramma’s en ChatGPT waarmee je ook een tekst over *Lijken op* (nadoen) kunt produceren – met een database waar ik geen flauw benul van heb – wel de moeite waard? Een kwestie van uitproberen. Ik ben geen *bot*.

Het stuk van Jörissen is door en door academisch Duits. Alleen al de titel, in vertaling: het zelf als mimetische konstellatie. Daarachter zit heel wat basisliteratuur in de historische antropologie. In het tekstfragment staan zinnen die je in stukken kunt knippen, kunt samenvatten, kunt weglaten. Die vrijheden heb ik me als lezer en vertaler toegestaan. Wat ik ervan wil behouden voor deze aflevering *Lijken op* van dit hoofdstuk over Afstemming staat er in elk geval. Maar het blijft een ‘Duitserige’ tekst.

¹ regte061@planet.nl; www.watiknietbegrijp.nl

² <https://youtu.be/p8U7EC8XfU0>

³ De bron daarvan staat onder aan deze aflevering.

Ter introductie op het fragment moet je weten dat het identiteitsbegrip omstreden is. Dat was toen in 2009 zo en is het nu nog. Kijk maar naar *Intieme vreemden* van Paul Verhaeghe (2022) (zie hoofdstuk 18 Sprakeloos (4)). Zeker als identiteit identificerend en statisch gebruikt wordt. Jörissen gebruikt het begrip identiteit als een verhouding tot een zelf dat uit allerlei verschillende lagen bestaat, een konstellatie⁴. Identiteit is een vorm én een bron ineen, waaruit transformatieprocessen voort kunnen komen. Met het begrip beschrijf je niet alleen fenomenen (hoe een zelf zichzelf ziet, zich verhoudt tot anderen, tot het verleden, tot het lichaam). Het begrip helpt je ook op een meta niveau na te denken over wie wij (geworden) zijn en kunnen worden.

Jörissen werkt zijn redenering op systematische wijze uit. De interessante behandeling van mimesis aan het begin van het artikel sla ik over. Ik begin direct (p. 49, 50) met de rol en betekenis van mimetische handelingen voor identiteit, voor het tot stand komen van de mimetische konstellatie van het zelf.

Mimetische handelingen zijn handelingen waarin door het nadoen op een creatieve wijze sociale betekenis-’inhoud’ eigen wordt gemaakt. Door het nadoen van anderen in houding, gebaren en habitus worden gecodeerde onderdelen van symbolisch geordende werelden mimetisch in het lichaam opgeslagen (Gebauer/Wulf 1998). Die sedimenteren tot praktische kennis (Bourdieu, 1993) en werken al voordat er van bewuste reflexiviteit sprake is. Als habitus of dynamisch systeem van oordeels- en gedragsdisposities (Krais/Gebauer, 2002) wordt dat sediment betekenisvol voor het verloop van de socialisatie. Anders uitgedrukt: door mimetische handelingen worden op een lichamelijk niveau in interactiecontexten sociale betekenisstructuren eigen gemaakt. Lang voordat ze voor een individu beschikbaar zijn als praktische of zelfs cognitieve kennis.

Door mimetische handelingen worden sociale oriënteringen (“Leitdifferenzen” – onderscheidingen, overtuigingen, houdingen) impliciet overgenomen. Een in de structurering van werelden al aanwezig instrumentarium gaat werken. Vooruitlopend op elke reflexiviteit geeft dat richting aan het handelen. Het vormt een fundament in de situering in leven en werelden. De organisatie daarvan is onderdeel van een kosmos van een symbolisch gecodeerde sociale orde.

George Herbert Mead (1973) beschrijft hoe het jonge kind spelenderwijs met rollen (‘play’; vader/moeder, verkoper, leraar) maatschappelijke betekenisstructuren op een creatieve wijze toe eigent. Zo worden belangrijke fundamenteen gelegd voor identiteitsontwikkeling. Via die adaptatie van rollen betreedt het een veld van ‘objectieve’ sociale betekenis (Wagner 1993). Daarin zit allerlei ruimte. Het spel vereist geen strikt volgen van regels. Het kind gebruikt de speelruimte om zelf op mimetische wijze variaties, versies en alternatieven te scheppen. Door mimesis worden nog onbekende grenzen die getrokken zijn successievelijk ervaren. Het is een ludieke manier van aftasten van de grenzen van sociale verschillen. Daarvoor flaneert degene die mimetisch handelt nu eens aan de ene, dan weer aan de andere kant van de onderscheidingen. Die grens geldt voor hem of haar nog niet omdat de

⁴ De explosieve toename van identiteitsfraude in cyberspace, het spelen met identiteiten op social media etc. zijn nieuwe gedaanten van het identiteitsvraagstuk die hier buiten beschouwing blijven.

onderscheiding nog niet eigen is gemaakt. Karakteristiek voor het kinderlijke rollenspel is het sequentieel wisselen (Urberg/Docherty 1982), het voortdurend overschrijden en vloten tussen rollen-, generatie- en geslachtsverschillen. De grens als vorm of als eenheid van verschil (tussen beide zijden, Luhmann, 2002) moet nog zijn ware gedaante aannemen.

Mimesis ist somit durch einen vorgängigen Bezug auf Alterität charakterisiert; sie ist eine praktische Verwendung fremden (sozialen) Sinns und fremder Unterscheidungen. Erst durch mimetisches Handeln werden andere zu signifikanten, 'Zeichen gebenden' Andere (Mead, 1987), werden ihre Unterscheidungen erfahr- und handhabbar, werden ihre symbolischen Welten zum Bezugsfeld eigenen Weltkonstruktionen. (vertaal dat zelf maar of gebruik een vertaalprogramma)

Interessant in het vervolg van dit fragment is dat het mimetische karakter van handelingen zich ook verder uitstrekt. Het 'kinderlijk nadoen' van voorbeeld rollen gaat na de fase van het kind zijn gewoon door. Tot in gebieden waar je eerder nog niet was, door reizen of door lezen. Door TED talks of inspirerende sprekers. Daarin ga je dan op soortgelijke wijze anderen nadoen, ook al zijn het niet de voorbeeldgevers uit je eigen omgeving. Daardoor treedt ook een zekere vreemdheid van je eigen zelf op, waarin anders worden een mogelijkheid is.

Mimesis met zijn prereflexieve, lijfelijk-praktische karakter blijft onveranderd speelt en een productieve manier van 'lijken op'. Je kunt nog steeds op een ludieke wijze langs grenzen en onbekende onderscheidingen lopen, nu eens aan deze, dan aan de overkant. Door het nadoen (experimenteren met vreemde rollen en voorbeeldgevers) zie je de voordelen in van je bij iets anders dan het vertrouwde aan te sluiten, de voordelen van andere kleren aan te trekken. Je breidt daarmee ook de manieren uit om je zelf te bekijken. Je kijkt zogezegd in meer spiegels naar de kleren die je uit de rekken haalt en die je aan trekt. Staan ze je echt? Sta je ermee op het toneel zoals je gezien wilt worden in de rollen die je speelt? Daar wordt je identiteit (en je verschillend zijn) als iets wat je zelf sociaal toeschrijft waarneembaar. Maar structureel is die identiteit qua fundament oscillerend, ambivalent, vlottend, verglijdend.

Benjamin Jörissen, (2009)

Das Selbst als mimetische Konstellation: zum Problem der Identität aus der Perspektive der Historischen Anthropologie.

Uit zijn Habilitationsschrift met verzamelde artikelen 2005-2011: *Medialität und Subjektivität* (Magdeburg, 2014) – daarin 1.2, 46-51

Zie ook de bijlage bij hoofdstuk 22 'Startnotitie voor het geval ik nog een keer terugkom' met een ander citaat van p. 48 van dezelfde publicatie, n.a.v. 'innerlijke landschap'.